

tanulmányi eredményességgel. A munka világában tapasztalt sikerességre a demográfiai háttér nem volt erőteljes hatással, a tanulmányokat illetően pedig várakozásunkhoz képest eltérő eredményeket kaptunk. Hipotézisünkben ugyanis az szerepelt, hogy a munkában sikeresebbek a tanulás terén jobban teljesítettek; ezzel ellentétben a sikeres befektetők hallgatóként kevésbé eredményesek voltak, még a kevésbé sikeres befektetők jobb eredményekkel zárták tanulmányaikat. A sikerességet magyarázó szignifikáns eredményre találtunk a tanulási döntésben meghozott szakválasztás terén, a sikeresek csoportjába tartozók háromnegyede ugyanis helyesnek ítélte egykori döntését, a másik csoport fele azonban másik szakot választana. Egyéb tanulmányi teljesítményre vonatkozó, meghatározó különbséget nem mutatkozott a két csoport között, ezért a tanulási attitűdben kerestük tovább a megtérülések különbözőségének okát.

A tanulás iránti hajlandóságban és a tanulóhoz való viszonyulásban számos lényegi eltérést találtunk a két minta között, s ezen különbségek nyomán eltérő attitűdök rajzolódtak ki. A sikeres befektetők a tanulmányokat megelőzően és azt követően meghatározó primer motivációval rendelkeztek, amelyek – a kevésbé sikeres tanulmányi teljesítmény ellenére – olyan erős hatással bírtak, hogy a munkaerőpiacon a szakmai munkásságba való bekapcsolódás során számos hozamot eredményeztek. Az ideiglenesen inaktív életszakaszban végzett tanulás fontosságát a sikeres befektetők szignifikánsan jelentősebbnek érzékelték, és jobban összeegyeztethetőnek vélték a kisgyermek nevelésével és egyéb családi teendőkkel. A tanulmányok munkaerőpiaci beválthatósága a vizsgált időszakban a sikeres befektetők csoportjában funkcionált, ezt mutatták az objektív adatok (pl. jövedelememelkedés, pozícióváltás a reintegrációt követően), és ezt láttuk a válaszadók szubjektív véleménye alapján kirajzolódni a tanulmányok hatásának a munkapiaci megtérülésekre vonatkozó elemzésében. A sikeres befektetők a reintegrációt követő munkapiaci sikereket (pl. anyagi helyzet, előrelépés, munkahely megtartás) ugyanis a gyermekgondozási időszak alatt végzett tanulmányokkal indokolták, de ezen túlmenően, a szakmaiságban rejlő eredményeket (pl. bekapcsolódás a szakmai munkába, továbbképzéseken való részvételi hajlandóság, szakmai érdeklődés) is szignifikánsan ők ítélték inkább a tanulmányok kedvező hatásának. A kevésbé sikeres befektetők, akik elsősorban éppen a várható munkapiaci megtérülések miatt kezdték meg (jó eredménnyel elvégzett) tanulmányaikat, a sikeres elhelyezkedésen túl egyelőre egyéb megtérüléssel nem számoltak.

Engler Ágnes

A tanítói pálya elnőiesedésének történeti előzményei

Kutatásunk célja a magyarországi középfokú tanító- és tanítónőképzés expanziójának feltárása az 1828 és 1945 közötti időszakban. Az intézetek által kiadott értesítők, a miniszteri jelentések, és statisztikák alapján az intézmények számának, területi elhelyezkedésének meghatározása, a tanulólétszám növekedésének vizsgálata volt fő feladatunk. A kutatás során azonban válaszokat találtunk a pálya elnőiesedésének lehetséges okaira is, melyeket az alábbiakban szeretnénk bemutatni.

Ahhoz, hogy a tanítónői túltermelés problémáját megértsük egészen a 19. század végéig vissza kell tekintenünk. Ekkor nem volt Magyarországon a nőnevelés fellendülésének megfelelő, elegendő számú leánynevelő intézet, ezért sok szülő leánygyermekét – jobb hí-

ján – tanítónőképző intézetbe íratta be. Később ez a gyakorlat hagyománnyá vált, mivel a középiskolai végzettség a nőknél nem annyira volt presztízskérdés, mint a férfiaknál. A nők tekintélyének nem ártott, ha nem gimnáziumot végzett, hanem „csak” tanítónőképzőt. Így aztán még a legjobb családok által is keresett iskola volt, ahová magas rangú állami tisztségviselők, és értelmiségiek szívesen írárták be leányaikat. Ezek a leányok pedig már a gyermekszobából hozták magukkal a kultúralapozottságot. Meg kell jegyeznünk, hogy a férfi képzők esetében nem így volt, ezért a középiskola fölénye egyértelműen kimutatható a tanítónőképzőkkel szemben.

Az 1868. évi 38. tc. szerint a férfiak és a nők egyenlő jogokkal vesznek részt a népoktatási intézményekben való tanulásban, és egyenlő eséllyel tölthetnek be tanítói állást is. A tanítónőképzők valamint az ott tanulók számának alakulása ettől az évtől dinamikus növekedést mutat. Míg 1868-ban 119 tanulója volt összesen 5 képzőnek, addig 1880-ban 1283 tanulót találunk összesen 16 tanítónőképzőben. Látható tehát, hogy az iskolák számának növekedése nem követi a létszám növekedését. Míg 1868-ban az egy iskolára jutó átlag 23,8 fő volt, addig ez a szám 1880-ban 80,2. Az egy iskolára jutó növendékek átlaga az évek során tovább emelkedett.¹

A jelenség több okkal is magyarázható. A tanítói állások betöltésére az oklevelet szerzett férfi tanítók száma nem volt elegendő, tanítóihiány volt az országban. Ezért a miniszter maga rendelkezik arról, hogy leányok, és kisebb fiúk tanítására a községek okleveles tanítónőket alkalmazzanak.²

A növekedés gazdasági okokra is visszavezethető. A magyar úri középosztály helyzete 1867 után megváltozott, sokan elszegényedtek, hivatalnoki pályára léptek. Leányaik jövőjéről úgy tudtak gondoskodni, hogy megfelelő kereső szakmát igyekeztek számukra biztosítani. Ennek a célnak pedig tökéletesen megfelelt a tanítónőképző. A családok szerkezetében és mindennapi feladataiban beállt változások tovább erősítették a folyamatot. Míg a század közepéig a családokban a nők elsősorban a házi és házkörűli munkákkal voltak elfoglalva, s ebből a tevékenységből a nő rokonok is kivették részüket, addig a megváltozott körülmények miatt ezek a munkák feleslegessé váltak az iparosodásnak köszönhetően. Így házon kívül kellett kereső pályán elhelyezkedniük. A családalapítás időpontja a társadalmi fejlődés következtében egyre inkább kitolódott, és megnövekedett azoknak a nőknek a száma, akik vagy nem akartak, vagy körülményeik miatt nem tudtak férjhez menni, vagy csak akkor volt rá lehetőségük, ha munkába állással tudták biztosítani saját jövőjüket. Ezek a nők nagyrészt a tanítónői pályát választották.

Az egész világon rohamosan terjedt női egyenjogúsági mozgalom, mely támogatta a nők tanulását, munkába állását, jogi és társadalmi egyenlőséget biztosított számukra. Mindezek a körülmények a tanítónőképzés erőteljes fejlődéshez vezettek. 1880-ban már olyan magas volt a tanítónőképzésben résztvevők száma, hogy a miniszter megszorító rendelkezésekkel próbálta korlátozni a további létszámnövekedést.

1881-től 1894-ig az emelkedés megszűnik, sőt, kisebb visszaesés tapasztalható. Ennek hátterében azok a miniszteri rendelkezések állnak, melyek a tanítónőképzőkbe való felvételt megszigorították,³ a segélyezéseket pedig csökkentették.⁴ Ám ezek a rendelet csak

1 VKM statisztikák alapján.

2 VKM 9312/1874. sz. rendelete.

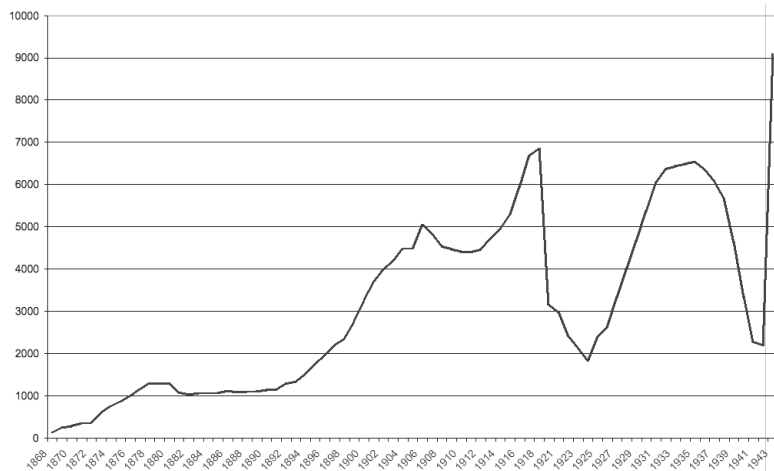
3 VKM 15584/1880. sz. rendelete a tanítónőképzőkbe felvehető növendékek számának korlátozásáról.

4 VKM 24161/1880. sz. rendelete a segélyek szigorításáról a tanítónőképző intézetekben.

ideig-óraig tudták a növekedést megállítani. Hiába korlátozták a tanítónőképzőkben az osztályok létszámát,⁵ hiába követeltek nyilatkozatot a növendékektől, hogy a képzést követően legalább öt évig a tanítói pályán köteles működni, ellenkező esetben a képzés teljes összegét köteles az államnak visszatéríteni.⁶ A tanítónőképzők számának szaporítását a közhangulat követelte.

1. ábra: Tanulólétszám alakulás a tanítónőképző intézetekben, 1868–1943

Forrás: VKM statisztikák alapján.

1894-től a növekedés 1908-ig kiugró. Az 1908 és 1913 között tapasztalható visszaesés oka, hogy ebben az időben nyílt meg a lányok számára a lehetőség a kereskedelmi iskolai tanfolyamokon való részvételre, illetve a leánygimnáziumok ebben az időszakban jönnek létre. Ez az ingadozás azonban csak rövid ideig tartott, és 1918-ig, amikor a megszállt területeken álló tanítónőképzőinket elvesztettük a növekedés tovább tart. Az első világháborút követően a tanítónőképzésben résztvevők száma az 1924-es mélypont után egészen a második világháborúig egyenletesen növekszik.

1920 után élesebb lett az ellentét a férfi képzők és a női képzők tanulószáma alakulásában. A férfi képzők elnéptelenedését elsősorban az alacsony presztízs okozta, mely a tanítói hivatással járt. Az iskolatípussal szemben megerősödött az érettségit adó középiskolák népszerűsége, mely egyetemi továbbtanulásra is feljogosított.

A tanítónőképzőkbe nem kellett a növendékeket kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, tandíjmentességgel becsalogatni. A szülők nem csak anyagi okokból küldték ebbe az iskolatípusba gyermekeiket, hanem abból a meggyőződésből, hogy amit itt tanul a lánygyermek az nem fölösleges. Hasznát veszi, ha tanítónőként kíván dolgozni, de akkor is javára válik, ha háziasszonyként csak saját gyermekeit kell felnevelnie. Ezért aztán sokak szerint nem lehetett az országnak elég tanítónőképzője. Ennek az elvnek köszönhetően sorra nyitották az új tanítónőképző intézeteket, szerte az országban. 1918 és 1932 között összesen 16 új alapítású tanítónőképző intézet nyitotta meg kapuit a Trianon után megmaradt területen, míg férfi képzőből összesen 4.

⁵ VKM 15580/1884. sz. rendelete a tanítónőképző intézeti osztályok létszámának korlátozásáról.

⁶ VKM 11996/1891.sz. rendelete a képzést nyert tanítónők nyilatkozási kötelezettségéről.

1. táblázat: Új alapítású tanítónőképzők 1918–1932

Település	Fenntartó	Jelleg	Alapítás éve
Kecskemét	református	női	1918
Kisvárd	római katolikus	női	1918
Cinkota	állami	női	1919
Esztergom	római katolikus	női	1922
Győr	római katolikus	női	1926
Dombóvár	római katolikus	női	1927
Miskolc	római katolikus	női	1927
Miskolc	izraelita	női	1928
Nyíregyháza	református	női	1928
Baja	római katolikus	női	1929
Zalaegerszeg	római katolikus	női	1929
Zsámbék	római katolikus	női	1929
Budapest VI.	római katolikus	női	1930
Székesfehérvár	római katolikus	női	1930
Budapest II.	római katolikus	női	1931
Budapest XI.	római katolikus	női	1932

Forrás: Saját kutatási adatok alapján.

Az a tendencia, hogy a tanítónőképzésben a római katolikus fenntartásúak vannak többségben, ezzel az iskolanyitási hullámmal megerősödött. A két református tanítónőképző megnyitását a leszakadt területeken maradt képzők pótlásával magyarázták, az izraelita képző pedig az egyetlen volt az országban.

A számos tanítónőképző nyitását avval magyarázták, hogy kívánatos lenne, hogy az alsóbb osztályokban kizárólag tanítónők tanítsanak, így a gyermek az anyai kézből olyan kézbe jutna, ahol az anya és az iskola a legtermészetesebb harmóniában találkozhatnak össze.

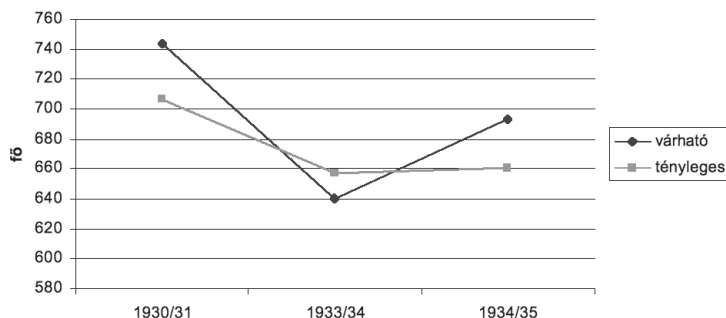
A tanítónőképzők szaporodásának 1926–1932-ig tartó hullámát egy mindeztidáig páratlan mértékű iskolaépítési akció is indokolta. Klebelsberg Kúnó 1922–1931 között állt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén. Trianon után a még a dualizmus korában épített magyar nyelvű, állami fenntartású iskolák az új országhatárokon kívül rekedtek. A tankötelesek számához viszonyítva kevés iskolaépület maradt, így az 1868. évi népoktatási törvényt képtelenség volt betartani. A hiányok pótlására iskolákat kellett építeni. A 3475 tanterembe pedig tanítókat kellett képezni. Ennek köszönhetően az állástalan tanítók elhelyezkedési lehetősége jelentősen könnyebb volt ezekben az években. Mivel a természetes apadás ebben az időszakban egyetlen alkalommal sem emelkedett 5 százalék fölé, ezért az új iskolák nyitása a férfi tanítók elhelyezkedési problémájának megoldását jelenthette. Fontos kiemelni, hogy elsősorban a férfi tanítók számára hirdették meg ezeket az állásokat, mert ezekben az években többször is elhangzott az a vád a tanítónőképzőkkel kapcsolatban, hogy a munkaerőpiacon egyre nagyobb számban jelentkező tanítónők elveszik a férfi kollegáik elől az állásokat.

A statisztikai elemzés azonban érdekes képet mutat. Mivel a végzendők száma évről-évre csökken, és a tanyasi iskolaépítési akció pedig felemészti a munkaerő-felesleget, valószínűsíthető az adatok alapján, hogy a megmaradó szám nem elegendő a természete-

tes apadás pótlására. Így hosszú távon nem lehet tanítói munkanélküliségről beszélni a férfiak esetében.

2. ábra: Oklevelet szerzett tanítók számának várható és tényleges alakulása

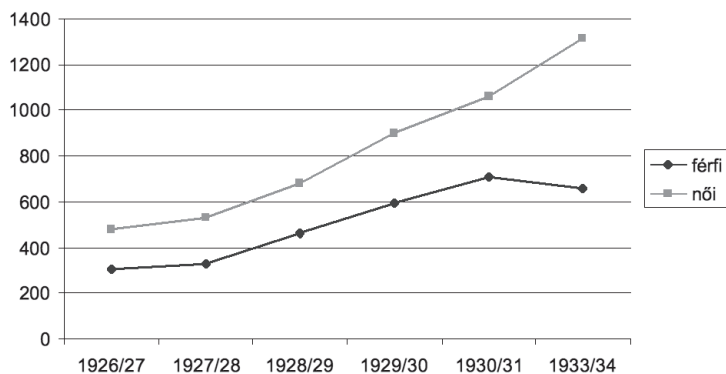
Forrás: VKM statisztikák alapján.

A várható változó meghatározásához az ötöd évfolyamra beiratkozott végzős növendékek számát használtuk fel az 1930/31. tanév adatai alapján, mégis eltérés található a tényleges és várható változó értékei között. A ténylegesen végzett férfi tanítók száma alacsonyabb, mint a beiratkozott ötöd évfolyamosoké, melynek magyarázata a lemorzsolódás: 4 százalékos lemorzsolódást nyugodtan elfogadhatunk. Ám az 1933/34. tanévben azt találjuk, hogy a végzett növendékek száma meghaladja az évfolyamra beiratkozott növendékek számát. Ennek két oka lehet:

Egyrészt a lemorzsolódók felzárkózása lehet a magyarázat, akik ilyen-olyan okokból egy-két évvel később képesítődnek, mint évfolyamtársaik. Másfelől ebben az időszakban a középiskolai tanárok körében gyakori a tanítói oklevél megszerzése, mivel ennek kritériuma mindössze egy egyszerűsített különbözeti vizsga volt.

Hogy a tanítónőképzőket ért szemrehányásokat megértsük, érdemes megvizsgálnunk az oklevelet szerzett növendékek számának alakulását mindkét nem esetében.

3. ábra: Oklevelet szerzett növendékek száma, 1927-1934

Forrás: VKM statisztikák alapján.

Az 1926/27. tanévben a férfiaknál csupán 56 százalékkal több tanítónő szerzett oklevelet, s ez a tendencia nem is nagyon változik, hisz mindkét nemnél növekedést tapasztalhatunk egészen az 1930/31. tanévig. Az 1933/34. tanévben már erős eltérés mutatkozik. Ekkor az oklevelet szerzett tanítónők száma 1312 fő, a férfiaké 657 fő (!) ami azt jelenti, hogy a férfiaknál 99,69 százalékkal több tanítónő szerzett oklevelet. A tanítónői túlermelés tehát számadatokkal egyértelműen bizonyítható. A kérdés az, hogy mi lett az állástalan tanítónőkkel.

Az állásba nem jutottak nagy százaléka – kb. 20–25 százalék az értesítők szerint – nem is akart tanítani. Bár a tanítónőképző intézetet elvégezte, de tanítónői állásra sohasem akart pályázni. Emellett a Budapesten végzettek általában nem akartak Budapestről elmenni. Évi 200–250 fő végzett a fővárosban, ahol a természetes apadás évi 50–60 fő volt ekkor. Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy évente kb. 1700–1800 tanítónő maradt állás nélkül, beleértve azt a 20–25 százalékot, akinek nem is célja az elhelyezkedés, valamint a korábbi évfolyamok állás nélkül maradt tanítónőit is.⁷

Természetesen a helyzet normalizálására megoldást kellett találni, mivel 1937-re már annyira komoly volt a helyzet, hogy a társadalom egésze számára nyomasztóvá vált. Az állástalan tanítónők szervezkedésbe kezdtek, és megalapították *Magyar Állástalan Tanítók Országos Egyesülete* néven érdekvédelmi szervezetüket.

A VKM ekkor komoly lépésekre szánta el magát. A tanítónövendékek számának csökkentése érdekében elrendelte, hogy a tanító- és tanítónőképző intézetekbe felvett növendékek számát az utánpótlás tényleges szükségleteihez kell méretezni. Ennek értelmében az 1937/38. iskolai évtől kezdve az állami tanító- és tanítónőképzők I. osztályába 30 növendéknél többet nem lehetett felvenni, s az osztálylétszám a későbbiekben sem emelkedhetett. Ezeknek a növendékeknek nagy részét az internátusban kellett elhelyezni, s addig nem volt engedélyezhető bejáró növendék felvétele, amíg az internátusban szabad hely volt.⁸ Ennek a rendeletnek egyetlen hibája, hogy csak az állami képzők létszámát szabályozza, az egyházi fenntartású intézetek felvételi gyakorlatát nem. Azonban a 20. század első felére jellemző, hogy az egyházak, az általuk fenntartott minden iskolatípusban – így a tanítóképző intézetekben is – az állami fenntartású iskolákra vonatkozó rendeleteket magukra nézve kötelezőnek tekintették. Ennek bizonyítékai az értesítőkben egyértelműen fellelhetők.

A miniszter kénytelen volt korlátozni a tanítói oklevél megszerzésének egyéb lehetőségét is. A korábbi gyakorlat szerint az okleveles középiskolai tanárok az I–V. osztály tantárgyaiból tett különbözeti vizsgálat valamint a tanári oklevél szaktárgyainak figyelembevételével redukált képesítő-vizsgálat alapján szerezhették meg tanítói oklevelüket. 1937-ben az oklevél megszerzésének ezt az egyszerű módját megszüntette a VKM. Az indoklás szerint a tanító munkájának eredménye nem annyira intellektuális tudásától függ, mint inkább sajátos tanítói lelkületétől. A magasabb szintű ismeretanyag, amit a középiskolai tanár hoz magával, nem ellensúlyozhatja a gyermekekkel való bántani tudás és a gyermekek életkori sajátosságainak megfelelő lelki beállítódás hiányát. Ezeket pedig elsősorban a tanítóképző-intézeti gyakorlóiskolákban való szakmai gyakorlatokon sajátíthatták el a növendékek. Ezért azok a középiskolai tanárok, akik mégis tanítói diplomára vágytak, a

⁷ Az értesítők statisztikai adatai alapján.

⁸ VKM 18438/1937. sz. rendelet.

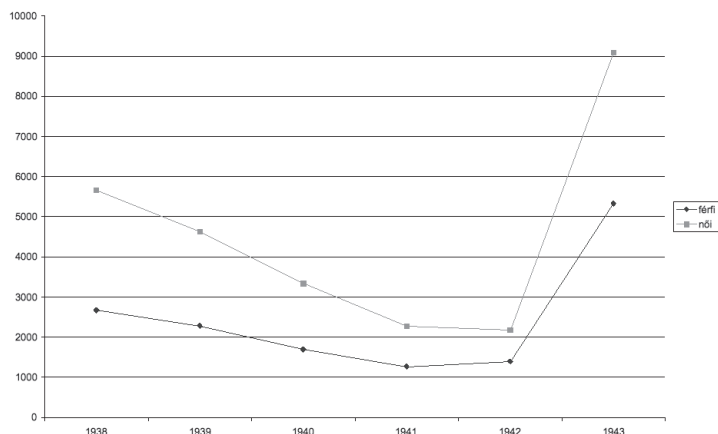
rendelet értelmében az I–III. osztály szaktárgyaiból különbözeti vizsgát kötelesek tenni, és a IV–V. osztályt rendes tanulóként kellett elvégezniük.⁹

Ezzel a középiskolai tanári oklevél értékét a tanítóképző-intézetekbe való felvételkor az érettségivel tették egyenlővé, ami igen népszerűtlen intézkedésnek bizonyult, bár kétségtelen, hogy a tanítói túltermelés problémáján segített.

Hasonlóan jártak azok a jelentkezők is, akik érettségi után jelentkeztek tanítóképzőbe. Ők szintén csak a IV. osztályba voltak felvehetőek rendes tanulóként, de amíg a középiskolai tanárok mentesülhettek az internátusban lakás alól, addig az érettségivel felvettek számára ez kötelező volt.¹⁰ Végül a probléma megoldását az iskolatípus reformjával kívánta a minisztérium megoldani, egészen újszerű módon. 1938-ban a tanítóképzés gyökeres átalakítására került sor, mely megszüntette az 1923 óta működő ötosztályos tanítóképző intézeteket, s helyette a négyéves líceumok, és az erre épülő két évfolyamos tanítóképző akadémiák létrehozását rendelte el.¹¹

Az oktatásügyi kormányzat reményei szerint az új típusú iskola helyreállítja az egyensúlyt azáltal, hogy az érettségi megszerzése után kevesebb lesz az akadémiai fokozaton továbbtanuló nők száma.

4. ábra: Tanulólétszámok alakulása a férfi és női képzőkben, 1838–1943

Forrás: VKM statisztikák alapján.

1938 szeptemberében már a líceumi tanterv szerint indult meg a jelöltek képzése a korábbi tanítóképzők első évfolyamán. A tervek szerint a következő tanévekben a II. és a III. osztály is líceumi tanterv szerint halad, s a IV. líceumi osztály elvégzése és a sikeres érettségi vizsga után, a jelölt a kétéves tanítóképző akadémia első évfolyamán folytathatta tanulmányait. Az átmeneti időszakban egymás mellett működtek a terv szerint a régi képzős és az új líceumi osztályok, fokozatosan megszüntetve a régi képzési formát. A II. világháború ebbe is beleszólt: a katonai szolgálat bevezetése miatt tanítóhiánnyal küszködött az ország, s ezt a helyzetet súlyosbította volna az akadémiai fokozat beindítása, mivel a

9 VKM 54524/1936 sz. rendelet.

10 VKM 524/1936. sz. rendelet.

11 VKM 109.680/1938. sz. rendelet.

középfokú képzők megszüntetése után egy évig nem került volna ki tanító az akadémiákról. Ezért 1941-ben a kormány átmenetileg úgy rendelkezett, hogy a líceum III. osztályát végzetek a tanítóképző intézet IV. osztályában folytathatták tanulmányaikat, majd az V. évfolyam elvégzését követően képesítővizsgálatra bocsátották őket. A líceumot teljes mértékben a tanítóképző szolgálatába állították, a népiskolai tanítási módszerek hangsúlyozásával történt az egyes tárgyak oktatása.

A létszámadatok csak 1943-ig állnak rendelkezésünkre. Ettől az évtől kezdve több intézet nem jelentet meg értesítőt tekintettel a háborús helyzetre, és a minisztérium sem adja ki szokásos éves jelentését. Az 1938 és 1942 közötti adatokon azonban jól látszik a csökkenés. Az 1943. évi kiugró adat a területi visszacsatolásokkal visszatérő képzőknek köszönhető.

Neszt Judit

A környezeti edukáció alkotmányos és társadalmi alapjai

Az alkotmány 10. §-ának környezetjogi relativizálása

A környezetvédelemről szóló 1995. évi LIII. törvényünk 54–55. §-aihoz fűzött törvényhozói indoklás megfogalmazza, hogy „a környezeti ismeretek iskolarendszeren kívüli és belüli terjesztése, fejlesztése stratégiai jelentőségű állami feladat”. A stratégiai szintre emelt ökoedukáció a környezetvédelem nemzetgazdasági jelentőségéből kiindulva határozza meg a környezeti oktatás társadalmi funkcióját. Az indoklásban olvasható még, hogy „az egyes nevelési, oktatási és képzési szinteknek megfelelő ismeretanyagra vonatkozó tartalmi követelményeket és a szintek közti koordinációt a Nemzeti Környezetvédelmi Program, illetve a Nemzeti alaptanterv végrehajtásában való állami közreműködés biztosítja”. A harmadik hazai Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP-III) a 2009-től 2014-ig tartó időszakra szól. Akcióprogramjai között első helyen szerepel a környezettudatos gondolkodás elősegítése. Ezen belül a környezeti nevelés, oktatás és szemléletformálás szintén az első helyen áll. A Nemzeti Környezetvédelmi Program a környezetvédelmi tervezés alapja. Hatévente kell megújítani, és az Országgyűlés hagyja jóvá (*Környezetvédelmi tv. 40. § (1) bek.*). A Programban foglaltakat az ország társadalmi-gazdasági tervének meghatározása, a gazdaságpolitikai döntések kialakítása, a terület- és településfejlesztés, a regionális tervezés, valamint a nemzetgazdaság bármely ágában megvalósuló állami tervezési és végrehajtási tevékenység során érvényre kell juttatni (*ibid. (4) bek.*).

Az NKP-III értelmében egy Környezeti Tudásláncot kell kiépíteni, amely a bölcsőtől a sárg tartó környezetvédelmi edukációt tenne lehetővé. A Zöld Óvoda, az Ókoiskola, az Erdei Óvoda és az Erdei Iskola már működik Magyarországon. A BISEL a Biotic Index at Secondary Education Level, azaz a Biotikus Index a Középszintű Oktatásban rövidítése. A BISEL program létrehozásáról 2001 januárjában állapodott meg a Környezetvédelmi Minisztérium, a GREEN Pannónia – amely az amerikai GREEN környezeti oktatási hálózat magyarországi szerve –, a Magyar Szakképzési Társaság, valamint a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium Képzési és Szaktanácsadási Intézete. 2001 márciusában indult el a program. Létrejöttek a GLOBE-iskolák is, melyek a GLOBE nemzetközi kör-